

1967) až mentorsky ostře vyslovil proti idealizované tezi o naprosté Polybiově věrohodnosti.

Sestavení sborníku vybraných statí k Polybiovi, jak úvodem sděluje K. Stiewe (str. VII), nebylo snadnou záležitostí, a to ani po zúžení tematické náplně. Stranou zůstaly otázky Polybiova života i spory týkající se historického využití jednotlivých Polybiových míst, ačkoli Drei Anmerkungen zu Polybios Buch XII od F. W. Walbanka z roku 1963 (str. 415–428) mohou být příkladem minu- ciózní analýzy. Přínos takovéto práce ocenil ve své instruktivní předmluvě (str. XI–XX) výstižně N. Holzberg, když po výčtu základních vědeckých příruček a některých významných syntetických prací (str. XI–XIII) poznamenal (str. XIII n.), že by stěží mohly vzniknout bez materiálu pečlivě sebraného v dílčích studiích, člancích a recenzích. Sporné ovšem zůstává, zda lze výbor, provede- ný z nich pro 347. svazek ediční řady Wege der Forschung, vsutku pokládat za všestranně opti- mální k objasnění složitého poznávacího procesu v polybiovském bádání.

Josef Česka

Klaus Rosen: *Ammianus Marcellinus*. Erträge der Forschung, Band 183. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1982. Stran VII + 237.

Ammianus Marcellinus zůstával v římské historiografii dlouho pozadu za Sallustiem, Liviem a Tacitem, a to nejen v hodnocení odborníků, nýbrž i v zájmu čtenářů. Teprve od počátku šedesá- tých let tohoto století se počet ammianovských studií začal rychle zvětšovat a každým rokem se přinejmenším zdvojnásoboval. Obrat se ovšem projevil i v obsahu ammianovských studií, jež se Klaus Rosen pokusil zachytit i kriticky zhodnotit. Rozsáhlý bibliografický přehled na str. 183–221 registruje téměř pět set vědeckých prací, neboť k pořadovému číslu 384 je třeba připo- číst více než sto děl včleněných do seznamu dodatečně s opakovaným číslem, rozšířeným o pís- menný index.

Kniha má mimo úvod (str. 1–13) pět kapitol: I. Ammianova biografie a prostředí (str. 15–47), II. Literární dílo (str. 48–104), III. Ammianův světový názor (str. 105–130), IV. Věro- hodnost „Res gestae“ (str. 131–163), V. Soudobé vztahy (Zeitgenössisches, str. 164–181).

Již obsah navozuje představu, že jde o syntetické zpracování celé ammianovské problematiky, jakkoli sám autor ve svém úvodu s podtitulem „Stav ammianovského bádání a cíl knihy“ skromně konstatuje (str. 7), že těžiště jeho práce spočívá ve výtěžcích nově oživlých studií posledních tří až čtyř desetiletí. Rosen totiž seskupuje všechny významnější závěry, týkající se jednotlivých strán- nek Ammianova díla, podle řešené problematiky a průběžně je hodnotí, takže celá jeho publikace zdaleka není jen pouhou kritickou kompilací lišících se řešitelských přístupů. Kromě Libaniova dopisu, ve Försterově edici vydaného pod číslem 1 063, je jediným pramenem pro poznání Ammi- anova života jeho vlastní literární dílo. O Symmachově dopisu jménem neuvedenému historikovi (Epist. IX 110, ed. Seeck) se totiž už nepředpokládá, že byl napsán Ammianu Marcellinovi, při- čemž za nejpravděpodobnější důkaz se uznává nemožnost toho, aby Říman překládal rodilému Řeko- vi homérské adjektivum „peridexios“ do latiny. Ostatně ani to, že by Ammianus byl senátorem, nemůže odpovídat skutečnosti (str. 28). Rosen se totiž plně přiklání k názoru, že Ammianus po- cházel z rodiny kuriála (str. 15–17), ale vstupem do vojenské služby se vymanol z dědičných po- vinností, které kuriálský stav s sebou nesl. A dostal-li se již jako „adulescens“ mezi „protectores domestici“, musel mít zřejmě protekci, přičemž zůstává jen hypotézou, že jeho přimlůvcem byl magister equitum Ursicinus, v jehož štábu pak Ammianus sloužil (str. 19 n.). Ammianova účast na Julianově perském tažení se dá vysoudit z častého užívání první osoby plurálu (venimus, quievi- mus apod.), a je zajímavé, že zastánce dosud nachází jeden starý Gibbonův názor, podle něhož byl onen jménem neuvedený vážený voják (honoratior aliquis miles), který po Julianově smrti ra- dil posečkat s volbou nového císaře, sám Ammianus (str. 21). Jinak ovšem Ammianus i předtím i později užívá prvé osoby plurálu, aby naznačil, co na své oči viděl nebo osobně zažil (str. 21 n.).

Ammianův pobyt v Římě je dosvědčen zmíněným Libaniovým dopisem. Jinak se mnohé musí- me jen domýšlet podle nepřímých, nějak citově zabarvených Ammianových narážek nebo — jak činí Rosen (str. 22–31, 35–41) — dedukovat z toho, co rámcově víme o kulturním životě v Římě a o jeho školství. Z uvedeného Libaniova listu je konkrétně známo, že Ammianus roku 392 své Res gestae v Římě veřejně předčítal. Jak dalece měl tehdy své literární dílo hotovo, kdy na něm začal pracovat a kdy je dokončil, to jsou otázky, které se řeší interpretací jednotlivých míst Ammi- anova textu, z nichž lze vysoudit nějakou dobovou souvislost (str. 31–35).

K nejspornějším a nejčastěji analyzovaným místům z Ammianova díla patří tzv. sfragis, auto- biografické postskriptum (XXXI 16,9), neboť slovy „Haec ut miles quondam et Graecus a princi- patu Caesaris Nervae exorsus ad usque Valentis interitum pro virium explicavi mensura“ neříká autor čtenáři, který měl kdysi v rukou celé jeho dílo, nic nového (str. 41 n.). Rovněž proklamaci

„opus veritatem professum numquam, ut arbitror, sciens silentio ausus corrumpere vel mendacio“ bychom čekali spíše v úvodu než v závěru díla, ale Rosen v ní právem uznává, že autor po četných předchozích ujištěních (str. 137—139) ještě znovu dává najevo, jak silně ho zaměstnával problém historické objektivnosti (str. 45). Dovětek „Scribant reliqua potiores, aetate doctrinis florentes, quos id, si libuerit, adgressuros procurdere linguas ad maiores moneo stilos“ již pouze logicky zakončuje historické vyprávění, přičemž „stilus maior“ se vzhledem k četným paralelám u jiných pozdně římských autorů (str. 46) zdá již rozřešeným problémem. Rosen tedy dokumentuje často probírané a různě interpretované myšlenky, které „sfragis“ obsahuje, ale prakticky nijak blíže neobjasňuje, v čem tkví její spornost. Ostatně pokud se vyskytly nějaké pochybnosti o její pravosti, snadno je rozptýlí rytmička stránka textu.

Z literárního hlediska vzbuzuje prvořadou pozornost otázka, proč nepsal Ammianus svou mateřštinou, nýbrž latinsky. Kdežto J. Szidat nachází pro Ammianovu latinu vysvětlení v touze seznámit s činy císaře Juliana, na Východě dobře známými z vlastních Julianových spisů i z Libaniových řečí, také západní polovinu římské říše (srov. recenzi v Listech filologických 102, 1979, str. 49), spatřuje Rosen v tomto vysvětlení jen dílčí aspekt a připomíná, že alespoň při veřejném předčítání Ammianova díla byli mezi posluchači také Řekové, kteří v Římě studovali, a Ammianus jim názorně ukázal, jak se může Řek romanizovat (str. 51).

Velké pozornosti se ve vědecké literatuře dostává Ammianovým pramenům (str. 52—72), zejména užíval-li archivního materiálu (str. 56—61), do jaké míry obsahově postihuje autentičnost řeči a dopisů, jejichž znění rétorickým způsobem uvádí (str. 63—65), a znal-li spisy Oreibasie, Euanapia a Viria Nicomacha (str. 66 n.). Značně problematické jsou Ammianovy exkursy (str. 69—72) a jen spekulativně se může řešit otázka, o jaké prameny se Ammianus opíral ve svých ztracených prvních třinácti knihách (str. 68 n.). V úvahách o kompozici Ammianova díla (str. 73—86) se nezapomíná ani na princip císařských biografii při jeho členění (str. 76 n.), ani na pášaze s autorovými osobními zážitky (str. 77 n.), ale do popředí se vždy dostává otázka, proč se posledních šest Ammianových knih liší jinou dispozicí výkladu od analistického uspořádání knih předchozích (str. 73—76). Rovněž pravidelně se kritizují Ammianovy odbočky, které narušují souvislý spád děje; avšak i o nich byly již vysloveny různé soudy (str. 79—86).

Vydavatele a klasické filology zaměřené na stylistickou stránku textu zaměstnávala již od renesance sverzárná Ammianova dikce. Nechyběly odsudky vytýkající autorovi omezenou znalost latinského jazyka a nevhodnou výrazovou afektovanost. Teprve studie E. Löfstedta, H. Hagendahla, S. Blomgrena a G. B. Pighiho prorazily cestu k lepšímu porozumění Ammianova slohu, jež roku 1976 dále prohloubil N. Bitter analýzou ammianovské větné stavby (str. 88—90). Rosen v této souvislosti ocenil také kladně jazykovědný a historický komentář P. de Jongea i poznámky v Galletierové-Fontainové-Sabbahové francouzské edici, ale právem k tomu všemu podotýká, že z poznatků narůstajícího výzkumu pozdní latiny se pro Ammiana pořad ještě dost nevytěžilo a že je i pro samu textovou kritiku nutné nové systematické přezkoumání Ammianova jazyka, aby se v něm všechno neklasické a priori nepokládalo za chybné (str. 91 n.). Mimoto vzrůstá pochopení pro úlohu literárních reminiscencí (str. 92—96) a nápodoby výrazových prostředků jednotlivých literárních druhů včetně epického básnictví a římské satiry (str. 96—104).

Mnoho bylo již napsáno o Ammianově světovém názoru (str. 105—130). Avšak výchozí předpoklad jakési specifické syntézy Ammianova řeckého původu a jeho říšského římského politického přesvědčení vede nezdíka k jednostranným závěrům, uvážíme-li, že i pro Macrobia měla řecká a římská literatura rovnocenné postavení (str. 109 n.). Vždyť koneckonců ze samého historického pohledu na podobné činy lidí v současnosti i minulosti vyplynul Ammianův názor, že přirozená lidská povaha zůstává stále stejná (str. 118), pouze vzdělání ji zjemňuje (str. 120). Ke sporným otázkám ovšem patří, zda lze v Ammianovi spatřovat jasnovidného svědka rozkladu římské říše, který si byl plně vědom, že žije v krizovém období (str. 124). Významné ekonomické a sociální změny, které dnes při řešení této otázky stojí v popředí historického výzkumu, Ammianus totiž prakticky neregistruje, pokud ovšem takto nechceme interpretovat jeho výrazy „temporum iniquitas“, „amaritudo temporum“ či „rabies temporum“ (str. 125 n.). Římské dějiny jsou pro něho uzavřeným kosmem, v jehož rámci bylo ještě ve IV. století n. l. možné věřit ve věčné trvání Říma (str. 126).

Obdobně jako Tacitus sledoval i Ammianus při líčení dějin výchovný cíl, aby se nezamlčovaly záslužné činy a aby těm, kdo vydávají zvrácené příkazy nebo konají podlé skutky, naháněla strach budoucí hanba (str. 128). „Posteritas“ jakožto „incorrupta praeteritorum spectatrix“ je tedy podle Ammiana (XXX 8, 1) spravedlivou a konečnou posuzovatelkou uplynulých dob, takže svým způsobem může ovlivňovat jednání vládních činitelů, vzdělaných v historii. Překvapuje však, že si Rosen při analýze Ammianova světového názoru blíže nevěnuje úlohy osudu.

Přes proklamovanou objektivitu je v Ammianova výkladu jasně patrné, koho měl tento autor v lásce a vůči komu byl nepřátelsky zaujat (str. 113). Protimluy, které Rosen vybírá z hodnocení

cišafovny Eusebie (str. 114), se pochopitelně dají rozšířit. Připomenout můžeme zejména velmi kladně hodnotící Valentovy fiskální politiky (XXXI 14,2), ostře kontrastující se záporným Ammianovým vztahem k tomuto císaři. Vyplynuly tyto diskrepance, jak usoudil V. Pöschl, z různých antických aspektů, uplatňovaných při charakteristice člověka (str. 115), nebo z Ammianova citu pro zásadu, že se historik nikdy nesmí dát unést svým osobním zaujetím? Odpověď na tuto otázku musíme hledat ve věrohodnosti Ammianova výkladu (str. 131—163), kdysi přeceňované, pak přikře kritizované a teprve nyní — zdá se — posuzované s větším smyslem pro vědecké objasňování historických jevů.

Ačkoli se Ammianus při líčení mnoha událostí cítil očitým svědkem, přesto u něho leckdy více platila knižní učenost (str. 133 n.). Metodologickou výzbroj získal z četby staších historiků (str. 136) a pravdu uznával za hlavní zákon historie (str. 137). Ale jestliže se dříve kritika hodnověrnosti omezovala namnoze na zjišťování historických pramenů (str. 140 n.), zaměřuje se moderní bádání stále více na samu historikovu osobnost a do popředí se dostávají otázky psychologické (str. 141 n.), autorovy přátelské vztahy i politické přesvědčení (str. 144 n.) a rovněž přirozená lidská opatrnost, vynucená represivní vládní politikou (str. 147). Leccos se ovšem dá také vysvětlit zálibou ve strojeném rétorismu, jehož vlivem se v Ammianově výkladu některé charakteristiky mění až v karikatury (str. 150) a úmysl zaujmout čtenáře vypravěčským uměním nejednou převažuje nad věcností a obsahovou přesností.

Ammianus měl vysoké literární ambice a látková dispozice jeho historického výkladu to ve značné míře potvrzuje (str. 152 n.). Jeho líčení Gallova tragického konce ve XIV. knize, popis Julianova nešťastného perského tažení ve XXIII. až XXV. knize i jiné pasáže jeho díla mají dramatický spád (str. 154—156, 158 n.), často je do přímého i nepřímého kontrastu stavěno počínání Constantiova a Julianova (str. 156 n.) a mnohem více patetické emoce, než střízlivá historiografie normálně připouští (str. 160), je i v popisu soudních procesů, v nichž se vybijel „konflikt idejí“ (str. 161) a v nichž mimo zákon postavená magie i haruspicia měly politické pozadí (str. 162). Zde i na mnoha jiných místech Ammianova díla lze postihnout autorovo vnitřní napětí mezi uměním a pravdou, takže ten, kdo v Ammianovi spatřuje umělce, již z toho důvodu musí připustit kritiku jeho hodnověrnosti (str. 163).

Až neúměrně mnoho zajímá historiky i literární vědce Ammianův vztah ke křesťanství (str. 164—169). Starý Chiffletův názor, že sám Ammianus byl křesťanem, vyvrátil sice již před šedesáti lety s konečnou platností W. Ensslin, ale přesto se badatelé nepřestali zabývat otázkou, proč Ammianus zvolil jiný postup než jeho pohanští současníci, kteří buď o křesťanství psali nenávisně, nebo o něm zcela mlčeli, jako by neexistovalo. K žádné z těchto krajností se Ammianus neuchýlil, ačkoli zůstával ke křesťanství velmi zdrženlivý a své dílo následkem toho obsahově ochudil při popisu těch událostí, v nichž církevní problémy rozhodným způsobem působily na utváření politických dějů (str. 166). Ammianus si přál snášenlivost mezi křesťany a stoupenci antického náboženství a kritizoval např. Juliana za to, že zakázal křesťanům vyučovat gramatiku a rétoriku (str. 167). Jeho požadavek náboženské tolerance byl ostatně ve vzdělaných římských kruzích zvláště aktuální, když Theodosius I. roku 380 povýšil katolickou křesťanskou víru na závaznou pro všechno obyvatelstvo říše (str. 169). Kritizovat tento vývoj se Ammianus neodvážil, a proto se raději uchýlil k výkladu, který vzbuzuje zdání, jako by ve IV. století n. l. u příslušníků vládnoucí třídy neměla jejich konfese prakticky žádný význam (str. 168).

Stylistickým rozбором tří míst (XIV 11,10; XV 5,18; XXV 9,9—11) se hledá odpověď na Ammianův vztah ke Eutropiovi (str. 169—172) a rovněž se zkoumají stylistické paralely mezi Ammianem a životopisnou sbírkou, zvanou *Historia Augusta* (str. 172—181), aniž se zatím podařilo prokázat nebo naopak vyvrátit Alföldiovu tezi, že *Scriptores Historiae Augustae* měli za jednu ze svých předloh Ammianovy *Res gestae*. Rosen k tomu ve shodě se svým celkovým pojetím řešené problematiky dodává (str. 181): „Nikoli na jednotlivá díla, nýbrž na tradiční historiografické zásady chce *Historia Augusta* narážet svým metodologickými výroky, jinak by se i při jejím přihlašování k pravdivosti (*veritas*) musilo důsledně pomýšlet na bezprostřední sepatost s příslušnými Ammianovými místy.“

Žádný shrnující závěr v Rosenově práci nenajdeme. Ostatně ten, kdo pozorně přečte celou knížku a promyslí její obsah, jej ani nepotřebuje k tomu, aby si učinil představu o Rosenově myšlenkovém přínosu. Jakkoli totiž Rosen uvádí různíci se názory četných badatelů, všude z jeho textu jasně vyzařují jeho vlastní stanoviska. Tak se ovšem dílo formálně referující o stavu ammianovského bádání mění k svému prospěchu i k užítku vědy ve fundovanou ammianovskou monografii, problémově koncipovanou. Její obsahovou přehlednost doplňují rejstříky (str. 223—237), v nichž tři čtvrtiny zabírá instruktivní seznam citovaných míst z Ammiana Marcellina i z jiných antických autorů. Menší péči neměl ovšem Rosen věnovat ani sestavení věcného rejstříku (str. 236 n.), neboť jeho pouhých 38 hesel zdaleka nevystihuje celou širokou paletu řešené problematiky.